

Нестеренко М.О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на визначення відмінностей у показниках особистісної, гендерної і професійної ідентичності у старших підлітків. Виявлена нерівномірність їх розвитку. У старшому підлітковому віці розвиток особистісної та гендерної ідентичності випереджає розвиток професійної ідентичності. Встановлено, що найбільш поширеним статусом особистісної ідентичності є дифузія, що характеризує період побудови власної ідентичності, підлітки зосереджені на пошуку самих себе та ще не пережили кризи ідентичності. Темп становлення особистісної ідентичності у хлопців і дівчат не значний. Водночас старші підлітки ще не мають міцних визначених цілей, цінностей і переконань щодо майбутньої професійної діяльності, вони лише починають будувати певні професійні плани. Порівняння особливостей професійної ідентичності між дівчатками та хлопчиками старшого підліткового віку не визначило статевих розрізень у розвитку професійної ідентичності. Під час дослідження характеру гендерної ідентичності старших підлітків виявлено, що переважають статуси дифузія та досягнута гендерна ідентичність, що зумовлено якісними змінами у структурі гендерної самосвідомості, старші підлітки або достатньо чітко диференціюють власні гендерні характеристики, мають чіткі цілі, цінності і переконання, позитивно ставляться до себе як представника певної гендерної групи, або відмовляються від активного гендерного вибору та самовизначення. Формування гендерної ідентичності у підлітків відбувається за андрогінним і гендернотипізованим типами. Розвиток гендерної ідентичності у дівчат старшого підліткового віку вищий, ніж у хлопців-однолітків. Значна кількість хлопців старшого підліткового віку ще не визначились із гендерною роллю, не диференціюють гендерні характеристики, знаходяться у стані уникнення рішень. Натомість для дівчат більш характерна криза гендерної ідентичності, яку вони намагаються активно вирішити, використовуючи різні варіанти.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, професійна ідентичність, гендерна ідентичність, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни, що відбуваються в Україні, характеризуються розмиванням орієнтирів, необхідних для особистісного, гендерного та професійного самовизначення особистості. Відповідно, проблема пошуку ідентичності як інтегративного психологічного феномену, що забезпечує людині цілісність, самототожність, визначеність і неперервність у часі власної особистості, важлива для сучасної молоді, а дослідження психологічних особливостей формування ідентичності, є вкрай необхідними.

Найбільш актуальні дослідження ідентичності в психології підліткового віку, зокрема старшого підліткового, який вважається періодом інтенсивного розвитку рефлексії, самовизначення. У цьому віці відбуваються особистісні зміни, пов'язані з формуванням різних дериватів ідентичності (особистісної, національної, гендерної, професійної). Стресовий стан суспільства,

фізична і психічна нестабільність, очікування з боку соціального оточення та проблеми розвитку ставлять старших підлітків в нелегке становище, що негативно позначається на пошуку власної ідентичності, провокують виникнення її кризи. Дослідники вказують, що девіантна поведінка старших підлітків може бути обумовлена невисоким рівнем розвитку їхньої ідентичності. У зв'язку з цим перед психологами постає важлива науково-практична задача створення обґрунтованих психологічних засобів психологічної допомоги, спрямованої на інтенсифікацію розвитку у підлітків особистісної, гендерної та професійної ідентичності, що є важливим для розвитку їх особистості. Саме високий запит практики зумовлює актуальність психологічних досліджень даної наукової проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні дані свідчать про те, що проблема ідентичності і різні її деривати, зокрема особис-

тісна, гендерна та професійна протягом останніх років аналізується з позицій різних теоретичних концепцій та підходів. Т. Яблонська описує чотири напрями психологічних досліджень феномену ідентичності [9, с. 379–381]: психоаналітичний, у якому розглядається ідентичність як глибинне явище (К. Горні, Е. Еріксон, М. Малер та ін.); в контексті теорій вікових криз як вікове новоутворення, релевантне поняттям «самовизначення» і «самосвідомість» (А. Ватерман, І. Дубровіна, І. Кон, Дж. Марсія та ін.); особистісно-орієнтований (Т. Бюдженталь, Т. Говорун, А. Мирошніченко, Р. Мей, Л. Шнейдер та ін.); епігенетичний підхід розглядає ідентичність як властивість особистості, що розвивається, змінюється упродовж життя (Д. Адамс, О. Кікінежді, Дж. Марсія, Л. Шнейдер та ін.). Важливо зазначити, що трактування поняття «ідентичність» у сучасних психологічних дослідженнях є неоднозначним.

У сучасній психологічній науці в одних випадках ідентичність розуміється як сукупність самотутніх характеристик людини, в інших – як самоідентичність, самосвідомість, усвідомлення відмінності від інших суб'єктів, суб'єктивний еквівалент «Я». Більшість вітчизняних дослідників розглядають ідентичність як інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність, розвивається в процесах самовизначення, самоорганізації та персоналізації [9].

Е. Еріксон, визначаючи ідентичність як відчуття тотожності самому собі і неперервності власного існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що дану тотожність й неперервність визнає оточення, довів, що криза ідентичності є закономірним явищем процесу розвитку особистості, особливо у період юності та підліткового віку [11]. У цей період, як зазначає О. Краєва, «відбувається пошук себе і свого місця в світі, постає необхідність здійснити особистісний вибір» [4, с. 46]. Т. Яблонська підкреслює роль ідентичності у формуванні мотивації, у процесі прийняття життєвоважливих рішень у ситуації вибору [9, с. 378].

Статусна модель ідентичності Дж. Марсія широко використовується в дослідженнях підлітків [12]. Для дослідника ідентичність – це внутрішня структура потягів, звичок, вірувань і попередніх ідентифікацій, що розвивається у процесі прийняття життєвих рішень, усвідомлення своїх властивостей. Такий стан структурної зміни особистості вперше з'являється в підлітковому віці. Дж. Марсія виокремлює чотири статуси ідентич-

ності залежно від комбінації наявності або відсутності кризи у житті, особистісно значущих цілей, цінностей, переконань [8, с. 139]: 1) досягнута або зріла ідентичність характеризується завершенням кризи, появою самототожності, переходом від пошуку себе до практичної самореалізації; 2) мораторій – це період побудови своєї ідентичності, стан кризи ідентичності, активний пошук варіантів її розв'язання. Молодь в цьому статусі зосереджена на пошуках «самих себе»; 3) передчасна ідентичність – прийняття на себе обов'язків, не проходячи через кризу ідентичності; 4) дифузна, розмита ідентичність притаманна людині, яка ще не переживала кризи ідентичності, стан уникнення рішень і відмова від пошуку власної ідентичності. За відсутності чіткого почуття ідентичності люди відчують ряд негативних станів, у тому числі песимізм, апатію, депресію, тривогу, почуття безпорадності.

У своїх дослідженнях особливостей становлення ідентичності у підлітковому віці Т. Яновська виявила, що підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості, що характеризується залежністю стосунків із іншими від міри уподобань. У них спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями. Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «соціальне Я» [10, с. 402].

Інші українські дослідниці О. Горецька, О. Краєва, порівнюючи психологічні особливості ідентичності підлітків 13–14 років, встановили, що криза ідентичності найбільш розгортається у дітей 14 років, що виявляється у неадекватних і невизначених характеристиках ідентичності, психологічному дисбалансу часової перспективи «сьогодення-майбутнє» [1, с. 57–58].

Характерним для більшості наукових праць із цієї проблематики є виділення таких її видів як соціальна, особистісна, гендерна, професійна, етнічна, національна ідентичності особистості. При цьому особистісна ідентичність вивчається як самореферентність, тобто відчуття та усвідомлення унікальності «Я» в його екзистенції та неповторності особистісних якостей, при наявності власної приналежності до соціальної реальності [7]. Під гендерною ідентичністю розуміють усвідомлення власної гендерної належності, ставлення до себе як представника певної статі, освоєння відповідних їй патернів поведінки й формування гендерних властивостей [5, с. 329]. Одночасно, професійна ідентичність – це результат професійного самовизначення, що проявляється у самоусвідомленні представником певної

професії, прийнятті професійних характеристик (норм, ролей, статусів) [3, с. 53].

В підлітковому віці деякі види ідентичності досягають завершеності, набуваючи надалі нових вимірів, а деякі, починають зароджуватися. Зокрема, в даному віці поряд із процесом розвитку особистісної ідентичності починається становлення професійної, що пов'язано з вибором майбутньої професії, уявленнями про себе та свою позицію в професії, готовність до оволодіння професійною діяльністю та її удосконалення. Також перед підлітком постає задача, складність якого полягає в тому, що в цьому віці, за Е. Еріксоном, відбувається переструктурування сукупності дитячих ідентифікацій в нову конфігурацію завдяки відмови від деяких із них та прийняття інших [11]. Крім того, трансформація гендерної культури, що відбувається в сучасному суспільстві, поява нових зразків гендерних ролей, гендерних стереотипів впливають на процес гендерної соціалізації, визначаючи специфіку гендерної ідентичності підлітків [2; 7]. У зв'язку з цим, вивчення особливостей розвитку особистісної, професійної та гендерної ідентичності в підлітковому віці, як з боку умов їх формування, так і з боку аналізу їх окремих складових, рівнів сформованості, визначення зв'язків між ними є вкрай необхідним.

Незважаючи на те, що у психології є чимало робіт, у яких розглядаються ідентичність і її види, досліджень, в яких вивчалися особистісна, професійна, гендерна ідентичність в старшому підлітковому віці, який вважається початковим етапом їх становлення, фактично відсутні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей особистісної,

професійної та гендерної ідентичності у старших підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставленої мети у дослідженні, яке проводилося під нашим керівництвом в межах магістерської роботи Бухайдзе І. О., були застосовані наступні психодіагностичні методики: «Вивчення особистісної ідентичності» (МВОІ) Л. Шнейдер, «Вивчення професійної ідентичності» (МВПІ) Л. Шнейдер, «Вивчення гендерної ідентичності» (МВГІ) Л. Шнейдер, які побудовані за принципом прямого та асоціативного тесту, та дозволяють визначити п'ять рівнів розвитку різних типів ідентичності: досягнуту позитивну, мораторій, передчасну, дифузну, псевдоідентичність; методика С. Бем (BSRI) завдяки якій виявляємо андрогінність, фемінність і маскулінність особистості.

У дослідженні прийняли участь 47 учнів старшого підліткового віку (22 хлопчика та 25 дівчат) Харківських загальноосвітніх шкіл. На момент проведення дослідження більше 90 % учнів мали вік 15 років.

Результати отриманих даних оброблялись методом багатомірної статистики за допомогою пакета SPSS Statistics 20.0. Були використані методи множинної статистики (ф* критерій Фішера, χ^2 – критерій Пірсона).

Результати проведеного дослідження характеру особистісної, професійної та гендерної ідентичності приведено в таблиці 1. Вкажемо, що дострокова (передчасна) ідентичність по даній групі підлітків не виявлена. Це може свідчити про те, що старші підлітки самостійні, не мають тенденцію до соціальної залежності

Таблиця 1

Розподіл статусів сформованості особистісної, професійної і гендерної ідентичності у старших підлітків

Респонденти		Статус ідентичності				χ^2 – критерій Пірсона
		дифузна	мораторій	досягнута	псевдоідентичність	
Особистісна ідентичність						
%		48,9	12,8	34,1	4,2	18,001**
Дівчата	%	48	8	40	4	14,84**
Хлопці	%	50	18,2	27,3	4,5	9,636*
Професійна ідентичність						
%		23,4	46,8	17,0	12,8	13,012**
Дівчата	%	28	48	20	4	10,04**
Хлопці	%	18,2	45,5	13,6	22,7	7,812*
Гендерна ідентичність						
%		27,7	25,5	46,8	0	20,829**
Дівчата	%	5	7	13	0	13,88**
Хлопці	%	36,4	22,7	40,9	0	8,181*

Примітка: статистично значуща різниця показників при $p = 0,05$ – *; $p = 0,01$ – **.

характерологічних особливостей, переживають кризу ідентичності.

Серед статусів сформованості особистісної ідентичності в старшому підлітковому віці домінують статуси дифузної ідентичності (23,4 %) і мораторію (44,7 %), зокрема, вони не мають розрізень за статтю. Це може свідчити про недостатню задоволеність підлітків собою, сумніви у власній особистості та майбутньому, про значне розходження між Я-реальним і Я-ідеальним, кризу ідентичності та прагнення її вирішити, використовуючи різні варіанти. Виявлено учнів із псевдоідентичністю (12,8 %), для яких характерна ригідна Я-концепція, заперечення власної унікальності, або, навпаки, підкреслення її, що може переходити у стереотипію. При чому у хлопчиків даний рівень особистісної ідентичності більш виражений (22,7 %), ніж у дівчаток (4 %). Одночасно, кількість підлітків, для яких характерна досягнута позитивна ідентичність, достатньо значна (19,1 %).

Отже, можемо стверджувати, що старший підлітковий вік є періодом побудови особистістю власної ідентичності, вирішення кризи самовизначення, прийняття рішень щодо життєвих виборів та розвитку особистості. При цьому темп становлення особистісної ідентичності в даному віці не значний, що підтверджується кількістю учнів, у яких вона знаходиться в статусі дифузної і мораторію (23,4 % і 44,7 %). Дані результати узгоджуються з даними Н. Рождественської, І. Мажарського, І. Макарян [8].

Розглянемо особливості професійної ідентичності старших підлітків (див. табл. 1). Як бачимо для досліджуваних даної вікової групи характерно переважання статусу мораторію (46,8 %), майже однакова вираженість показників дифузного (23,4 %) і досягнутого (17,0 %) статусів, достатньо високі показники псевдоідентичності (12,8 %). Отже, більшість старших підлітків знаходяться в стані вибору професії, починають будувати певні професійні плани, вони не мають міцних визначених цілей, цінностей і переконань щодо майбутньої професійної діяльності. Серед старших підлітків є такі, що переоцінюють власні можливості у виборі майбутньої професії. Також невисокі показники досягнутої професійної ідентичності підлітків свідчать про те, що лише незначна кількість їх мають уявлення про професії, важливі професійні характеристики особистості, розмірковують про можливі варіанти професійного становлення, намагаються більше дізнатися про різні шляхи отримання професій.

Порівняння особливостей професійної ідентичності між дівчатками та хлопчиками старшого підліткового віку не визначило статевих розрізень у розвитку професійної ідентичності. Так, у хлопчиків і дівчаток переважає статус мораторію (45,5 % і відповідно 48 %), статус досягнутої позитивної ідентичності властивий в однаковій мірі, як хлопчикам, так і дівчаткам. Можемо стверджувати, що більшість старших підлітків незалежно від статі або професійно самовизначились, або активно намагаються обрати професію, використовуючи різні варіанти. Натомість, в групі дівчат достатньо високий процент дифузної ідентичності (28 % і відповідно 18,2 %), а в групі хлопців значно вищі показники псевдоідентичності (22,7 % та 4 %). Отримані показники можуть свідчити про прагнення до незалежності у виборі професії хлопців старшого підліткового віку, а також схильність переоцінювати власні можливості. Дівчата більш обережні у виборі майбутньої професійної діяльності, розглядають різні варіанти професій. Отже, можемо зробити висновок, що у майже половини учнів старшого підліткового віку професійна ідентичність знаходиться на рівні мораторію, незначна кількість підлітків мають досягнуту професійну ідентичність.

Результати проведеного дослідження статусів сформованості гендерної ідентичності в старшому підлітковому віці показали, що переважає статус досягнутої ідентичності (46,8 %), у майже половини досліджуваних однакова вираженість показників дифузної (27,7 %) і статусу мораторії (25,5 %). Вкажемо, що рівень псевдоідентичності по даній групі підлітків не виявлено. Отже, виявилось, що майже половина учнів старшого підліткового віку в цілому достатньо чітко диференціюють власні гендерні характеристики, мають чіткі цілі, цінності і переконання, позитивно ставляться до себе як представника певної гендерної групи. Підлітки з «дифузною ідентичністю» можуть вступити в стадію «мораторію» і потім перейти до «зрілої ідентичності». Але вони можуть відмовитися від активного вибору і самовизначення, піти по шляху дифузії. Натомість переконані, що за своїми характеристиками вони цілком задовольняють гендерні стереотипи, позитивно оцінюють себе та власні особистісні якості, як представника певної статі, майже третина досліджуваних учнів. Також їм важливо розвивати в собі як маскулінні, так і фемінні якості, зокрема, такі як сила особистості, аналітичність, комунікативність, вміння підтримати інших, компетентність, ніжність. Отже, майже половина учнів старшого

Таблиця 2

Розподіл типів гендерної ідентичності
старших підлітків

Респонденти		Тип гендерної ідентичності			χ^2 – критерій Пірсона
		фемінний	маскулінний	андрогінний	
%		21,3	27,6	51,1	6,935*
Дівчата	%	32	16	52	5,998*
Хлопці	%	9,1	40,9	50	6,221*

Примітка: * статистично значуща різниця показників при $p=0,05$.

підліткового віку мають сформовану гендерну ідентичність, однак значна частина їх не диференціює гендерні характеристики.

Як бачимо (див. табл. 1) рівень розвитку гендерної ідентичності у дівчаток старшого підліткового віку вищий, ніж у хлопчиків-однолітків. Значна кількість хлопчиків старшого підліткового віку знаходяться в статусі дифузної або розмитой гендерної ідентичності (36,4 %), що може свідчити про свого роду продовження дитинства, стан уникнення рішень і відмову від пошуку власної чоловічої ідентичності. Такі старші підлітки ще не визначились із гендерною роллю, не диференціюють гендерні характеристики, не приймають себе як чоловіка. Відповідно, за відсутності чіткого почуття гендерної ідентичності відчувають ряд негативних станів, у тому числі песимізм, апатію, депресію, ненаправлену злість. Натомість 28 % дівчаток старшого підліткового віку мають статус мораторію, що характеризується як криза ідентичності, яку вони намагаються активно вирішити, використовуючи різні варіанти.

В результаті дослідження типів гендерної ідентичності (андрогінність, фемінність і маскулінність) у старших підлітків було зафіксовано, що більшість досліджуваних виявилась з андрогінними показниками (51,1 %), серед яких 50 % підлітків чоловічої статі (52 % – жіночої), про що свідчить таблиця № 2. Очевидним є те, що фемінність (21,3 %) зустрічається рідше, ніж інші типи гендерної ідентичності. Що стосується маскулінного типу гендерної ідентичності, то він виявляється набагато частіше (27,6 %). Учня з таким типом гендерної ідентичності властиві типово чоловічі риси.

Порівняємо розподіл типів гендерної ідентичності старших підлітків у залежності від статі. Серед випробуваних дівчат найчастіше зустрічаються такі прояви гендерної ідентичності, як андрогінний (52 %) та фемінний (32 %). Натомість у хлопців найчастіше виявляється андрогінна (50 %) та маскулінна (40,9 %) ідентичність. Отже, можемо стверджувати, що в старшому підлітковому віці гендерна ідентичність формується за андрогінним та статевотипізованим типами. Ці результати співпадають з результатами інших дослідників (О. Кочарян, О. Кубриченко).

Також були виявлені серед старших підлітків фемінні хлопчики (9,1 %) та маскулінні дівчата (16 %), тобто хлопці, що виявляють жіночі форми поведінки на фоні пригнічення маскулінності та дівчатка, що виявляють чоловічі форми поведінки.

Виявлення достовірності розрізень між показниками рівнів розвитку особистісної, професійної та гендерної ідентичності в старшому підлітковому віці проводилося за допомогою φ^* критерію Фішера. Співвідношення розвитку даних типів ідентичності представлено на рис. 1.

Порівняння процентних показників рівня досягнутої особистісної (34,2 %), професійної (17,0 %) та гендерної (46,8 %) ідентичності показало, що більш інтенсивно в старшому підлітковому віці відбувається розвиток гендерної та особистісної ідентичності. Відомо, що у підлітковому віці починається процес самовизначення, який продовжується в юнацькому віці. Можемо припустити, що розвиток останніх типів ідентичності відбувається більш інтенсивно, оскільки саме в цей період підлітки починають усвідомлювати власну особистісну ідентичність і гендерну. У підлітковому віці основним психологічним новоутворенням є Я-концепція, як цілісне уявлення людини про себе як особистість. Окрім того, відбувається закріплення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток, здійснюються якісні зміни у структурі гендерної самосвідомості, причому гендерна ідентичність стає центральним компонентом.

Розвиток професійної позитивної ідентичності відбувається менш інтенсивно, оскільки процес професійного самовизначення тільки починається, старші підлітки починають замислюватися про вибір професії, для них важливо те, що їх самовизначення результат осмисленого самостійного рішення.

Результати аналізу достовірності розрізень між особистісною ідентичністю та професійною за параметрами розвитку рівнів підтвердили наявність достовірних розрізень між дифузною ідентичністю ($\varphi^*=2,613$; $p\leq 0,01$), ідентичністю, що знаходиться в статусі мораторію ($\varphi^*=3,757$; $p\leq 0,01$) та досягнутої ($\varphi^*=1,648$; $p\leq 0,05$). Розрізнення між показниками псевдоідентичності осо-

бистісної ідентичності та професійної не є статистично значущі. Отже, це може свідчити про те, що у старшому підлітковому віці особистісна та професійна ідентичності розвиваються незалежно одна від одної.

Таблиця 3

Значущі розрізнення між процентними показниками статусів сформованості особистісної, професійної, гендерної ідентичності по групах досліджуваних у залежності від типу ідентичності

Рівень ідентичності	Значення φ^* критерія Фішера		
	ОІ – ПІ	ОІ – ГІ	ПІ – ГІ
Дифузна	2,613**	2,134*	0,482
Мораторій	3,757**	1,685*	2,172*
Досягнута	1,648*	1,171	3,185**
Псевдоідентичність	1,542	—	—

Примітка: статистично значуща різниця показників при $p \leq 0,05$ – *; $p \leq 0,01$ – **;

ОІ – особистісна ідентичність; ПІ – професійна ідентичність;

ГІ – гендерна ідентичність

Аналогічно досліджувались розрізнення між показниками рівнів гендерної ідентичності та професійної. Виявлено статистично достовірні розрізнення між статусом мораторію ($\varphi^*=2,172$; $p \leq 0,05$) та досягнутою ($\varphi^*=3,185$; $p \leq 0,01$) професійної особистісної ідентичності та гендерної. Не є статистично значущими розрізнення між дифузним рівнем даних видів ідентичності.

В старшому підлітковому віці більш інтенсивно відбувається розвиток особистісної та

гендерної ідентичності, ніж професійної. При цьому розвиток досягнутої професійної ідентичності пов'язаний із розвитком особистісної ($\varphi^*=1,648$; $p \leq 0,05$) і гендерної ($\varphi^*=3,185$; $p \leq 0,01$). Також не було виявлено статистично достовірних розрізень у розвитку досягнутої позитивної особистісної ($\varphi^*=0,31$), професійної ($\varphi^*=0,92$) та гендерної ідентичності ($\varphi^*=0,763$) між хлопцями та дівчатами старшого підліткового віку. Ці результати співпадають з результатами інших дослідників [8].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В ході проведеного емпіричного дослідження були отримані нові дані та підтвердженні результати, отримані іншими авторами. Розвиток особистісної, професійної та гендерної ідентичності в старшому підлітковому віці має свої особливості. Для підліткового віку характерно формування почуття ідентичності. Основна кількість старших підлітків знаходяться в стадії становлення особистісної ідентичності (дифузної та мораторію), що є особливістю даного вікового періоду. Формування гендерної ідентичності відбувається як андрогінного типу особистості. У більшості учнів темп розвитку особистісної та гендерної ідентичності випереджає темп розвитку професійної ідентичності. Професійна ідентичність знаходиться на низькому рівні, тобто вибір професії актуалізується дещо пізніше.

Подальші наукові розвідки в цьому напрямі варто спрямовувати на розробку стратегії психологічного супроводу становлення особистісної, професійної та гендерної ідентичності у старших підлітків.

Список літератури:

1. Горещька О. В., Краєва О. А. Порівняльний аналіз психологічних особливостей ідентичності підлітків 13–14 років на етапі перебігу кризи. *Збірник наукових праць*. Психологічні науки. 2014. Вип. 21 (103). С. 57–62.
2. Кікінежді О. М. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Гендерні дослідження». 2017. Вип. 3. С. 58–69.
3. Клибанівська Т. М. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 2. С. 52–56.
4. Краєва О. А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. № 1 (56). С. 46–50.
5. Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 2 (2). 2012. С. 323–330.
6. Мирошниченко А. В. Психологічні особливості ідентичності підлітків: гендерний аспект. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. пр.: у 2-х ч. / голов. ред. В. В. Олійник. Київ : АТОПОЛ, 2013. Ч. 2. С. 201–208.
7. Рождественская Н. А., Можарский И. Л., Макарян В. В. Связь личностной и профессиональной идентичности у старшеклассников. *Национальный психологический журнал*, 2018. № 1 (29). С. 38–49.

8. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137–142.
9. Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*: за ред. академіка С. Д. Максименка. Київ : Ніка-Центр. Вип. 38. 2010. С. 378–387.
10. Яновська Т. А. Особливості становлення ідентичності у підлітковому віці. *«Молодий вчений»*. 2016. № 11 (38). С. 401–404.
11. Erikson Erich H. *Childhood and Society*. New Jork, Norton, 1963. 445 p.
12. Marcia J. E. Theory and measure: the identity status interview. In: Watzlawik M., Born A., editors. *Capturing Identity: Quantitative and Qualitative Methods*. Lanham: University Press of America, 2007. P. 1–14.

Nesterenko M.O. FEATURES OF IDENTITY DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE

The article presents the results of an empirical study aimed at identifying differences in indicators of personal, gender and professional identity in older adolescents. Irregularity of their development is revealed. In adolescence, the development of personal and gender identity precedes the development of professional identity. It has been established that the most common status of personal identity is diffusion, which characterizes the period of building one's own identity, older adolescents are focused on finding themselves and have not yet experienced an identity crisis. The rate of formation of personal identity in boys and girls is not significant. Comparison of the characteristics of professional identity between girls and boys of older adolescence has not identified gender differences in the development of professional identity. Older adolescents, regardless of gender, do not yet have strong defined goals, values and beliefs about the future professional activities, they are just starting to make certain professional plans. The study of the gender identity of older adolescents revealed the predominance of diffusion status and achieved identity due to changes in the structure of gender self-awareness, older adolescents or clearly differentiate their own gender characteristics, have clear goals, values and beliefs, positive attitude towards themselves as a representative of a certain groups, or refuse active gender choice and self-determination. The formation of gender identity in older adolescence occurs in androgynous and gender-typed types. The development of gender identity in older adolescent girls is higher than in boys of the same age. A significant number of boys of this age have not yet decided on their gender role, do not differentiate gender characteristics, and are in a state of avoiding decisions. Instead, girls are more characterized by a crisis of gender identity, which they are actively trying to solve using different options.

Key words: identity, personal identity, professional identity, gender identity, adolescence.